

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

6/1, 137-154

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Değerlendirme Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 04.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 07.03.2025

Üstünova, K. (2025). Qəyri səlis məntiq və dil-nitq (bulanık mantık ve dil-söz) kitabı üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 6(1), 137-154. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.1179>

QƏYRİ SƏLİS MƏNTİQ VƏ DİL-NİTQ (BULANIK MANTIK VE DİL-SÖZ) KİTABI ÜZERİNE

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

Emekli Öğretim Üyesi ustunovak@uludag.edu.tr ORCID

Öz

Kamal Abdulla-Rəfiq Əliyev tarafından yazılan *Qəyri Səlis Məntiq və Dil-Nitq* adlı kitap, konu bakımından hem iletişim hem bulanık mantık uzmanları, özellikle de dilciler için tamamıyla yeni bir çalışma olduğu göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Diğer yandan bulanık mantığın mucidi Lütüfî Zade'nin ve onun yolundan gidenlerin rolünü ortaya koymak da göz ardı edilmemiştir. Eserin yazınsal bir metin oluşturma kaygısı olmamasına karşın yazınsal değerinin çok yüksek olduğu; dil ve dil bilimiyle ilgilenenlere çok şeyler öğreteceği; bulanık mantık, yapay zekâ, yumuşak hesaplama gibi alanlarda çalışanlara önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. Eserde bulanık mantık ilkelerinin dil-söz sistemine ve yapısına uygulanmasının temelde dilcilik ve bilgisayar bilimleri için ardından folklor, hukuk, iktisat gibi diğer sosyal bilimler için yararlı olacağı vurgulanır. Çalışmanın özünü oluşturan bulanıklık, doğal dilde kendini gösteren evrensel hâl olarak değerlendirilir. Dolayısıyla doğal dillerde kendi yapısı içinde belirsizlik damgası taşımayan sözlük birimi bulmak zordur. Bütün sözlük birimlerinin sınırı bulanıklık üzerine kurulur. Hiçbir dilde bir sözlük biriminin sona erip bir diğerinin başladığını gösteren açık nokta ve hat yoktur. Dil-söz düzlemindeki dil birimlerinin bulanık mantık ilkeleriyle ele alınmasının, bakış açısını geliştireceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dil, söz, bulanıklık, belirsizlik, bulanık mantık, klasik mantık.

ON THE BOOK QƏYRİ SƏLİS MƏNTİQ VƏ DİL-NİTQ (THE FUZZY LOGIC AND LANGUAGE-PAROLE)

Abstract

The book titled *Qəyri Səlis Məntiq və Dil-Nitq* written by *Kamal Abdulla-Rəfiq Əliyev* was prepared considering that it is a completely new study for both communication and fuzzy logic experts, especially linguists. On the other hand, it was not overlooked to reveal the role of Lütüfî Zade, the inventor of fuzzy logic, and those who followed his path. Although the work is not intended to be a literary text, it is thought that its literary value is very high; that it will teach many things to those interested in language and linguistics; and that it will make significant contributions to those working in fields such as fuzzy logic, artificial intelligence and soft computing. In the work, it is emphasized that the application of fuzzy logic principles to the language-speech system and structure will be useful

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 6(1), 2025, 137-154, TÜRKİYE

primarily for linguistics and computer sciences and then for other social sciences such as folklore, law and economics. Fuzziness, which constitutes the essence of the study, is evaluated as a universal state that manifests itself in natural language. Therefore, it is difficult to find a lexical unit in natural languages that does not carry the mark of uncertainty in its own structure. The border of all lexical units is established on fuzziness. In no language is there a clear dot or line that shows where one lexical unit ends and another begins. It is thought that considering the language units in the language-word plane with the principles of fuzzy logic will improve the perspective.

Keywords: Language, word, fuzziness, uncertainty, fuzzy logic, classical logic.

Ø. Giriş

Kamal Abdulla ve Rəfiq Əliyev tərəfindən yazılan *Qəyri Səlis Məntiq və Dil-Nitq*, giriş bölümünün ardından gelen on dört bölüm, sonuç, ilaveler, abstract ve kaynaklardan oluşmaktadır. Çalışmanın ön sözünü yazan Av. Dr. Rüştü Burak Eke, eserin yazınsal bir metin oluşturma kaygısı olmamasına karşın yazınsal değerinin çok yüksek olduğunu; dil ve dil bilimiyle ilgilenenlere çok şeyler öğreteceğini; bulanık mantık, yapay zekâ, yumuşak hesaplama gibi alanlarda çalışanlara önemli katkıları olacağını belirtir.

1. Yöntem

Bu çalışma, Kamal Abdulla ve Rəfiq Əliyev tərəfindən yazılan *Qəyri Səlis Məntiq və Dil-Nitq* (Bulanık Mantık ve Dil-Söz) kitabının incelenmesi üzerine kuruldu. Bulanık Mantık ilkelerinin dil alanına uygulanması, dilcilikte çok karşılaşılmadığından konunun ayrıntılı olarak dilcilerin dikkatine sunumu amaçlanmıştır. Kitapta yer alan bilgiler korunup yabancı sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilerek Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine dil içi çeviri yöntemi uygulanmıştır. Gerekli görülen durumlarda dipnotla ek bilgi verme yoluna gidilmiştir.

2. Bulgular

Kitapta giriş başlığı altındaki bölümde, önce birbirinden ayrı kabul edilmesine karşın dil ve nitq (dil-söz) terimlerinin birlikte ele alındığının; dil derken nitqin (sözün), nitq (söz) derken dilin anlaşıldığının altı çizilir. Bulanık mantık ilkelerinin dil-söz sistemine ve yapısına uygulanmasının, temelde dilcilik ve bilgisayar bilimleri için ardından folklor, hukuk, iktisat gibi diğer sosyal bilimler için yararlı olacağı vurgulanır.

Yazarlara göre dil-söz düzleminde bulanıklık, yaygın bir durumdur. Günlük konuşma dilinde yaşamın bir parçası olduğunu düşünmek yanlış olmaz çünkü insan, ana dilinde baştan başa bulanık ilişkiler ağının içindedir. Sistemde farkına varmadan üstünden geçilip gidilen dil birlikleri oldukça fazladır. Örneğin; *onlarca, yüzlerce, binlerce* vb. sayılar, belirsiz ama son derece büyük bir çokluk bildirme işleviyle dinleyicinin dikkatine sunulur. Amaç, belirsizlik yoluyla bulanıklık yaratmaktır. Bir şarkıda geçen *bin renk verir bahar her bir çiçeğe* dizesinde renklerin sayısı somut olarak bin değildir. Bin sayısı, belirsiz çokluğa ve arkasından bulanıklık atmosferine işaret eder.

“*Bakalım / görelim ne diyorsun?!*” gibi kalıplaşmış ifadeler, kullanıcıyı kadim bir devre götürür. Sorunun derinliklerine inildiğinde ilk bakışta “*Sen benim dediğim sözü nasıl görürsün (dediğimden ne anlıyorsun)?*” gibi bir mantık karşısında aciz kalınır. Kadim insan, söylenen sözü anlama çabası içine girer; belki de anladığını sanır. Bu sanmanın belirsizlik içinde olması kaçınılmazdır. Günümüze ulaşmış söz, sadece kendi özünden ibaret değil sözün söyleniş tarzı, vurgusu, sözün iç dünyası da onun kuruluşunun bileşenleridir.

Hâl hatır sormakla ilgili söylemler, örneğin “*Nasılsın?*” sorusunun cevabı olarak değerlendirilen “*Aynı.*”, “*İyiyim.*” ya da “*İyi değilim.*” yahut “*Ne var ne yok?*” sorusunun cevabı “*Her şey aynı.*”, “*Değişen bir şey yok.*” gibi cevaplar, doğası gereği bulanıktır. Sorulara verilen cevapların derecesinin düzgünlük bağı için yeterli olacağı belli değildir. Düzgünlük sözleşmesinin taraftarları, otomatikleşmiş bu ifadeleri özlerine ait ön varsayımdan uzakta sayarlar. Çünkü bunlar, açıkça bulanıklık örneğidir; bu söylemler ve onları anlamsal açıdan tam olarak doldurmak olanaksız gözükmemektedir. *Bir sözle, kısaca, nasıl diyeyim, senden iyi olmasın* gibi söylemler, dil sürecinde insani ilişki kurmayı, ahbablık etmeyi pekiştiren, parlatan; gerginlikleri ortadan kaldırmaya çabalayan unsurlar olarak kendini gösterirler.

İnsani ilişki kurma süreci, çok canlı ve diri bir süreçtir. Konudan konuya ahenkli biçimde geçme becerisi, taraf olanı-olmayanı doğru biçimde yönlendirme, açıklıkla bulanıklık arasında ince-derin derecelerden yerine göre yararlanabilme yeteneği bu sürecin asıl temellerindedir. Gerginlik yaratan, ayrıntısı bilinmeyen söylemlere işaret eden ifadeler ortaya çıkabilir. Onları yok etmek ancak mantık ilkelerine uygunlaştırmakla mümkün olur. Bu süreçte sözü parlatma (malalama) ilkesi işe yarar, açık olma süreci kendini gösterir. Düzgünleşme bağı ahenkli biçimde kendi ilkelerine uygun olarak insani ilişki kurma işine devam eder.

Günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan “*Geçici kesinti için özür diliyoruz.*”, “*İnşaata girmek kesinlikle yasaktır.*” türü söylemler, bulanıklık göstergeleridir. *Geçici* sözünün zaman sınırlarının belli olmaması, anlamsal açıdan bulanık olması; *özür diliyoruz* ifadesinin arkasında hiçbir gerçek karşılamanın, denkliğin durmaması bu ifadeyi kendi içinde ciddi olmayan bir düzleme dâhil eder. *Yasaktır* sözü, aslında kendi içinde anlamsal doluluğa sahiptir. Bu ifadenin anlamsal etki gücünün yetmediği bir topluluk için *kesinlikle* zarfı cümleye ekleniyorsa bu, o zümrenin hem belirsiz hem bulanık olduğuna işarettir. Zümre tam olarak belli değildir. Görüldüğü üzere “*İnşaata girmek yasaktır.*” açık ifadesinin, “*İnşaata girmek kesinlikle yasaktır.*” biçimine çevrildiğinde bulanıklığa evrilmesi, dil aracılığıyla sadece bir zarfın cümleye katılımıyla gerçekleşebilmektedir.

Yas törenlerinin baş sağlığı dileme söylemlerinden olan “*Son gamınız olsun.*” (Gördüğünüz, göreceğiniz bu olsun.) ifadesi, düz / açık mantığın alt katmanlarında şunu söylüyor: *Eğer ölüm haksız başka yakınların ölene kadar sen öl ki kimsenin kederini yaşamayasın.* Bu açık mantığın içinden bulanık mantık isyan eder çünkü başka yakınların kimler olduğu bilinmiyor, adları tane tane sayılmıyor. Böylece bu tür belirsizlikten bulanıklık atmosferi oluşur.

“*Dünkü çocuk değilim.*” söyleminde ortaya çıkan dünkü insanla bugünkü insanın karşılaştırılması, bulanıklık için son derece yüzeyde olan belirgin ifade yollarıdır.

Masalların “*Bir varmış bir yokmuş.*” girişi gibi kalıplaşmış dil-söz birlikleri, bulanık mantık yükünün taşıyıcıları olarak sistemde yerlerini alırlar. Bu söylemde var olanla yok olanın ne olduğu bilinmez. *Bir varmış* ve *bir yokmuş* göstergelerinin karşılığı somut olarak belli değildir. Oluşturdukları boşlukları doldurma mekanizması herhangi bir bağlamdan -belki yalnız felsefeden- açılmıyor; bilimsel düşünceler için çok ilginç olasılıkların oluşmasının koşullarını hazırlıyor.

Ahmak, alçak, vicdansız, itibarsız, murdar, kansız, soysuz, yetersiz, manasız, liyakatsiz, beş paralık vb. anlamsal açıdan kaba söylemler, hakaret işlevli örtmece sözlerdir. Bunların somut anlamları yoktur. Varsa da asıl anlamdan oldukça uzaktır. Her biri ünvan gibidir, arkalarında çoklu değerler gizlenmiştir. Örneğin birine *ahmak* dendiğinde açık / düz mantık

yaklaşımıyla aklının olmaması göz önünde tutulmaz. Yalnızca kişinin bütün olumsuz özellikleri tek bir sözde toplanmak istenmektedir ki bu, kendi içinde artık bulanıklık ortamıdır. Sözün kapsamındaki çeşitli anlamlar birbiriyle çarpışır sonuçta bağlam ve koşulların diktesiyle, başka türlü söylemek gerekirse, demokratik koşullarda yol gösterici anlam öne geçer ve karakteristik özelliğini ortaya koyar.

Bulanıklık, doğal dilde kendini gösteren evrensel hâldir. Dolayısıyla doğal dillerde kendi yapısı içinde belirsizlik damgası taşımayan sözlük birimi bulmak zordur. Bütün sözlük birimlerinin sınırı bulanıklık üzerine kurulur. Hiçbir dilde bir sözlük biriminin sona erip bir diğerinin başladığını gösteren açık nokta ve hat yoktur. Aslında sözler, beynimize yerleşen sonsuz sözlükte sıralı dizi gibi birbiriyle ilgili; birbirine dil bilgisel, anlamsal, sosyolojik bağlarla perçinlenerek uzayıp gider. Tıpkı bir fizik olayı gibi... Hem parçalar hâlinde hem ardışık... Aynı anda ve sürekli olan bu doğal dil olayında sözlük birimleri sonsuz sayıda anlamsal yüklemelerle diğer sözlük birimlerine intensiya (niyet, yoğunluk vb.) aracılığıyla bağlanırlar. Sözlüklerdeki alfabetik sıralama, sözlük birimleri arasındaki gizli ya da açık ilgilerin görülmesine engel olmaktadır çünkü birbiriyle ilgili sözlerin sözlükte birbirinden çok uzağa düşmeleri söz konusudur. Eğer birbiriyle anlamsal-dil bilgisel bağlarla bağlı sözlerin yan yana getirildiği bir sözlük oluşturulsaydı dilin derin katlarındaki süreçlerin izlenmesine olanak tanıyan bir metin ortaya çıkardı ve bulanık mantık unsurlarının dilin sözlük birimi düzeyinde nasıl ipucu verdiğini açıkça anlatmış olurdu.

Dil-söz yapısını oluşturan sestem cümleye tüm dil birimlerinde aynı biçimde bulanık mantık ilkelerinin işlediğini görmek mümkündür. Ne var ki bulanık mantık, henüz dilcilik bilimine sistemli biçimde uygulanmamıştır. Bu çalışma, alandaki boşluğu bir ölçüde gidermeyi amaçlamaktadır. İş bölümü ya da ekip çalışması gibi açık bir sistemin dil-söz düzleminde kendini nasıl göstereceğini ortaya koyabilmek bakımından yararlı olacaktır. Ortaklık içeren ilişkilerin dil-söz düzlemindeki konumu, bulanık mantık perspektifinden bakıldığında daha iyi görülecektir.

1. Birinci bölüme *Bulanık Mantığın Asıl Makamları* adı verilmiştir. Diğer bölümler daha iyi anlaşılın diye okuyucunun bulanık mantık ilkeleriyle tanıştırıldığı bölüme “*Bulanık mantık nedir?*” sorusunu cevaplamayla başlanmıştır. Klasik mantığın kurucusu Aristo, bilimine *analitika* adını verir. Onu izleyen öğrencileri tüm eserleri *organon* adı altında birleştirirler. Aristo mantığına göre iddia edilen şey ya *doğrudur* ya da *yalan*. Arası yoktur. Zamanla insanoğlunun ulaştığı gelişmişlik durumuna düz mantığın yeterince hizmet edemediği anlaşılır. 1965 yılında Azerbaycan-Amerikalı bilim adamı Lütfi Aliasker Zade, bulanık mantık kuramını ileri sürer. Böylece doğru ile yanlış arasında klasik mantıktan farklı olarak gerçek değerlerin, derecelerin belirlenmesine olanak verilmiş olur.

Klasik mantık ile bulanık mantık karşılaştırılması, kuramın temeli sayılan dört temel ayağı hakkında söylenenler, bulanık mantığın bilimsel alanlara uygulanması konularında ayrıntılı bilgi verilir. Bulanık mantığın dört temel ayağı vardır: 1. Bulanık mantık çokluklar ayağı, 2. Bulanık mantık ayağı, 3. Sistematik bilgi ayağı, 4. İlişkiler ayağı.

Klasik çokluklar kuramına göre *güzel kadınlar* söylemine sadece toplumun güzel olarak değerlendirdiği kadınlar dâhil edilir. Biraz güzel olanlar bu gruba giremez. Oysa nesnel dünyadaki renkliliği artırmak için kesin hükümlerden uzaklaşmak gerekir. İnsanoğlu bu olanağa bulanık mantık sayesinde kavuşur.

“Ahmet ile Mehmet dost olmuşlar.” cümlesi Aristo mantığıyla değerlendirildiğinde cümlenin tersi Ahmet ile Mehmet’in düşman oluşlarıyla açıklanabilir. Arası yoktur. Ya dost olacaklar ya düşman. Oysa bulanık mantık dostluğun derecesini dil aracılığıyla belirginleştirmeye olanak tanıyacaktır. *Yakın dost, çok yakın dost, az yakın dost, yoldaş, tanış* vb. durumlar bu ilişkinin ifadecisi olabilir.

Aristo'nun klasik mantığıyla bulanık mantığın asıl farkını, karşıtlık ve üçüncü istisna kanunları oluşturmaktadır. Klasik mantıkta insan ya ölüdür ya diri. Üçüncü hâl yoktur. Bunun bulanık mantık alanında işlemediğinin somut örneği, Dede Korkut Destanı'ndan verilir. Oğuz kahramanlarının yedi gün yedi gece süren ağır uykularına *küçücük ölüm* denir ve bununla ölümlük ve dirilik arasındaki orta hâl yani koma hâli anlatılır.

Gerçek yaşamda bilişim iki türlü işler. Biri rakamlarla verilmiş, ölçülebilen bilişim, diğeri ölçülemeyen kavrayışla, algı yoluyla (duyu organları aracılığıyla gerçeğin kavranması) edinilen bilişim. L. Zade'ye göre doğal dil, duyu organlarıyla gerçekliğin kavranması sistemidir. Yani doğal dilde bütün yapılar nesnel dünyadaki gerçekliğin karşılığı gibi işler.

2. İkinci bölüme *Dil, Söz ve Sözü Faaliyeti* adı verilmiştir. Bilim adamları dili toplumsal, sözü kişisel yaradılışın sonucu olarak görürler. Düz mantık dil, bulanık mantık söz katında kendini gösterir. Dil ile söz arasındaki farkı gören bilim adamlarından Humboldt, Saussure, Benveniste vb. dilcilerin yaklaşımlarından söz edilir. Dil ile söz birbirinden farklı ama birbiriyle ilişkili sistemlerdir. Dil-söz karşıtlığı, hem birbirine indirgenemez bir durumu hem de birbirinden ayrılmaz bir durumu sergiler. Dolayısıyla çalışmada dil+söz birlikteliği (söz faaliyeti) öne çıkar. Dildeki sabit nitelikli dil birimleri açıklığın, sözdeki değişken nitelikli dil birimleri bulanıklığın damgasını taşır.

3. Üçüncü bölümde dildeki olasılık ve bozma, değiştirme özelliklerine yer verilmiş. Dili olasılık sistemi olarak görme, dil-söz düzlemini bulanıklık hazinesi olarak benimsemeyi gerektirir. L. Zade, dili algı / kavrama sistemi olarak görür. Kavrayışlar ise bazen kapalı, bazen belirsiz olur, bazen de olasılık içerir. Dil-söz düzlemindeki her bir dil biriminin -daha çok sözlerde- gözle görünmeyen derinliğinde olasılık vardır. Sözcük, dilden söz düzlemine çıkınca olasılık baş verir, anlamsal yük (çeşitlilik) kendini gösterir. Söz düzleminde özellikle sözcük düzeyinde olasılık, kesinlikle ilave anlamsal yüklerle kalıplaşır. Söz konusu olasılık; bulanık, dumanlı, somut olmayan anlaşılması zor sözlerle karşılaşılır. Kitapta bunlara *muammalı sözler* (açık olmayan, anlaşılması güç, örtük söz) denir ve okuyucu bunların çok anlamlı sözlerle karıştırılmaması konusunda uyarılır.

“Bugün hava nemlidir.”, “Sen sınava iyi hazırlanmışsın.”, “Uzun oğlanın yanındadır.” örneklerinde *nemli, iyi, uzun* sözcükleri dumanlı, somut olmayan, bulanıklık özellikleri gösterdiğinden, sınırları belirsiz olduğundan, kısacası göreceli olduğundan muammalı söz sayılır. *Nemli* olma hâli, *iyilik, uzunluk* anlayışa göre değişir. Dolayısıyla dil-söz düzlemindeki olasılık, bulanıklık göstergesi görevini üstlenir.

Fuzuli-Tyutçev (Fyodor İvanovic) ilkesi: Dil-söz, düşüncenin gerisinde kalır. Bilinçteki süreçler dil-söz tarafından yüzde yüz izlenmez. Böylece nesnel dünya, dil-söz düzleminin yeterli tasvirinden uzakta kalır ve bozulma, değişme hâlleri ortaya çıkar. Bu tür bozulmalar, söz ustalarının dilinde *yalan* olarak değerlendirilir. Fuzuli'nin “*aldanma ki şair sözü elbette yalandır*” dizesi, dil-söz makamındaki bozulmayı işaret eder. Fuzuli'nin yalanı bugün bizim anladığımız yalan değildir. Buradaki yalan, felsefi anlamda, muammalı söz grubuna girer. Şair, ne kadar çabalarsa çabalasın gerçekliği yeterince tasvir edemeyeceğini, istese de istemese de

nesnel dünyayı bozacağını, yani yalan söyleyeceğini bilir. Fuzuli'den üç asır sonra yaşayan Rus şairi Fyodor İvanovic Tyutçev'in de buna benzer bir dizesi vardır. Ona göre de düşünceden dil-söz düzlemine gelen, ağızdan çıkıp dünyaya göz açan söz (düşünce), artık yalandır. İki şairin dil-söz ve düşünce ilişkilerine yaklaşımı nedeniyle buna Fuzuli-Tyutçev ilkesi denmiştir.

4. Dördüncü bölüm, bulanık düşüncenin değiştirilmesi anlayışına ve dil-sözde bunu yapan dil birimlerinin (hedcilerin) işlevlerine ayrılmıştır. Hedciler; bulanıklığın elementleri, bulanıklığın habercisi, dil-söz makamındaki olasılıkların korunması için bulanıklık tarafından gönderilen elçilerdir. Çeşitli dil-söz birimleriyle ifade edilebilirler. Dil-sözdeki anlamsal bilgi boşluklarının bazıları doldurulamazlar çünkü kendileri hakkında bilgi vermezler, sıfır element gibidirler. Umberto Eco, *Olmayan Yapı, Semiolojiye Giriş* adlı çalışmasında metinde bilginin, denilenden çok denilmeyen ama denilebileceklerle verildiğini söyler. Doldurulan boşluklar ise hedciler aracılığıyla âdeta çadır gibi örtülür. “*Herkes sınıftaydı.*” cümlesindeki *herkes* zamiri, adları tek tek verilmeyen, sınıfta olan öğrencilerin yerini tutan, oluşan boşluğu dolduran bir hedcdir. Dede Korkut Destanları'nda sıklıkla karşılaşılan “*Saymakla Oğuz Beyleri tükense olmaz. Hep gelip yetiştiler.*” sözlerinde *hep* aracılığıyla büyük bir genelleştirme yapılır. Form olarak küçük bir dil birimi bünyesinde büyük bir bilgiyi gizleyerek bir boşluğu doldurmaktadır. Bazen bu hedcilerin yüklendiği bulanıklığın giderilmesi için daha büyük metne gereksinim duyulmaktadır. Kardeşini istemeye gelenleri öldüren Deli Karçar'ın Banu Çiçek'e elçiliğe gelen Oğuz'un aksakalı Dede Korkut'a da saygısızca davranmasının nedeni belli değildir. Söz konusu destan boyunda Deli Karçar'ın oluşturduğu bu boşluğu doldurmak olanaksızdır. Ancak başka destan boyu aracılığıyla Deli Karçar'ın davranışı açıklanabilir.

Hedcilerin faaliyeti, dil-söz düzlemindeki dil birimleri aracılığıyla hayata geçirilir. Zamirler, benzer sözler, ikilemeler, ara sözler, cümle dışı unsurlar, sayılar, modal sözler bu iş için kullanılır. Zamirler, kendi kendine sözlük birimi olarak hedcilerin işlevlerini gerçekleştiren asıl dil-söz vasıtalarıdır. Kişi ve işaret zamirleri, metinde kendinden önce ya da kendinden sonra gelen açık ya da örtük biçimde sunulan parçalara referans olurlar. Zamirlerin işlevselliği metne özel bulanıklık ruhu getirir. Sayılar da niteliklerine uygun olarak sağlam bir belirsizlik atmosferi yaratırlar. *Onlarca, binlerce, tek tek, büyük büyük, perde perde, bence, yaklaşık, belki, demek ki, elbette, açıkçası, görelim, bakalım, emin ol vb.*, yapı bakımından dil-söz düzleminin dil birimleri olsalar da işlev bakımından hedciler olarak işlem görüp bulanık mantığın dil-söz düzleminde tuttuğu yeri açıkça göstermektedir. Hedciler, dil-söz faaliyetinin bileşeni gibi özel bir misyona hizmet edip söz dağınıklığının oluşmasına katkıda bulunur. Dağınıklığın oluşması ise bulanık mantık mekânına katılmak demektir.

5. Beşinci bölüm dil katmanlarında bulanık metin izlerini aramaya ayrılmıştır. Dilcilikte dil birçok katmandan oluşan bir sistem olarak benimsenir. Her katmanın kendine ait dil birimleri vardır. Ses bilimi katında sesler; biçim bilimsel katta ekler, yardımcı elementler; sözcük bilimsel katta sözcükler; sentaktik katmanda cümleler, metinler yer alır. Bu dil birimleri, kendi katmanlarında yer alan birimlerle ilişki içinde oldukları gibi katmanlar arasında da ilişkiye girerler ve sistem böyle işletilir. Dil-söz düzleminde sistemlilik ve yapısal ilişkiler asıldır. Dilin sistem oluşunu incelemek, onun yapısını incelemek demektir.

Dil-söz düzlemindeki dil birimlerinin taşıdıkları anlamsal yükler çeşitlilik gösterir. Tek bir anlam taşıma durumu dil düzleminde görülse de birçok anlam taşıma söz düzleminin özelliğidir. Söz düzlemi, dilden söze geçen dil birimlerinin tek anlamlı olma iddiasını sıfırlar. Söz düzlemindeki dil birimleri varyantlar biçimindedir. Bunlara yüklenen ek bilgi, ek anlam onlara bulanıklık göstergeleri olarak kullanılma olanağı verir.

6. *Sinergetika ve Dil-Söz İlişkileri* başlıklı altıncı bölümde dil-söz ilişkileri, yirminci yüzyılda ortaya çıkan *synergetic* adlı bilimsel alanın bakış açısıyla açıklanır.¹ Dil birimlerine fazladan anlam yükleme, dil düzleminde görülmez. Bu, dil birimi söz düzlemine geçerken ortaya çıkan, yalnız varyantlar düzeyinde görülen bir olaydır. İlave anlam yükü, ilave bilgi getirir ve söz düzleminin derinliklerinde var olan birbirine güç veren, ortak ilişkilerden haber verir.

Dilde her katmanın kendine özgü ilave yük bağı vardır. Ek yük, fonetik katta bilgilendirici; sözlük katında anlamsal; sentaktik katta iletişimseldir. Her katmanın kendi dil birimine ait ek yükü, iki farklı birimin yan yana gelerek birbirlerini zenginleştirmesini, daha yüksek anlamsal enerjinin açığa çıkmasını sağlar. Ortak eylemin amacı, birbirinden uzak duran birleşik birimlerin kendini oluşturmasını sağlamak, dayanıklılığını incelemektir. Farklı sistemlerin, bilim dallarının bir araya gelip bütünleşmesi, zenginleşmesi kısaca iş birliği yapması, synergetic yaklaşımın eseridir. Örneğin; sosyoloji ile dilciliğin; psikoloji ile dilciliğin birleşmesiyle sosyo-linguistik (toplumdilbilim), psiko-linguistik (psikodilbilim) alanlarının ortaya çıkışı gibi. Ya da synergetic ile dilciliğin bir araya geldiği synergetic-linguistik adlı bir bilim sahası gibi.

7. Söz düzleminin dil birimlerine ilave anlamsal yük konusunun ele alındığı yedinci bölümde ek yüklerden ne anlaşılması gerektiği ele alınmıştır. Dil-söz katmanındaki ek yükler, söz düzleminde ortaya çıkan bulanık mantık göstergeleridir. Dil birimi, dil yörüngesinden söz yörüngesine geçerken ek yük görünür olmaya başlar. Dil yörüngesindeki birim, özünü korusa da söz yörüngesine geçtiğinde içinden çeşitli anlamlar fışkırır. Bulanık çokluklar bu ilave yüklere dayanarak sıralanırlar. Bu işlemler olurken dil birimlerinin tarihî yaşını belirlemek mümkün olabilir. Dil birimlerinin birbirinden farklılaşması ilave anlamsal, bilgilendirici, iletişimsel yüklerinin etkisiyle olur.

Söz düzleminde tek bir anlam taşıyan birim yoktur. Sesin de sözün de cümlelerin de metnin de ilave yükleri vardır. Bu ilave yükler metin bağlamında kendini gösterebilir çünkü sözcük tek bir anlamıyla metinde yer alır. Eğer metinde anlamını ele vermezse daha üst kuruluşlarda yer alan anlamdan destek alır. Bazen de anlamlar birbirine karışır metnin anlaşılması zorlaşır. Muammalı sözler, örtülü sözler bunun açık örneğidir. Aslında bütün sözcüklerin, dil birimlerinin sınırları açıktır, bulanıktır. Bir sözlük birimin sonlandığını ve diğerinin başladığını gösteren anlam ayırıcı bir hat yoktur. Dil-söz düzlemindeki bütün birimlerin sınırsız olması bulanık mantık ilkelerinin uygulanmasını belirginleştirir. Sözün birbiriyle ilişkisini yansıtan bir büyük metin oluşturmayı sağlayan bir sözlük olsaydı eğer sözün bütün varyantlarının yüze çıkmasını sağlardı. Böyle bir sözlük, süreklilik anlamına gelirdi.

Ses de cümle de diğer dil-söz elementleri gibi kendi kendine birlikte olamaz. Cümlelerin bağlam içinde varlık gösterdiği göz önünde bulundurulursa cümleyi kendi benzerlerinden

¹ Sistemin amaca ulaşması, etkileyici güçler oluşturabilmesi, tüm kaynakların ortak bir amaca yönlendirilmesi için güç birliği yapmayı hedefleyen bilim alanıdır. "Synergetic" terimi, farklı unsurların bir araya geldiğinde birlikte daha büyük bir etki veya sonuç üretmesini ifade eder. Bu, genellikle iş, bilim, eğitim gibi alanlarda farklı bileşenlerin veya bireylerin bir araya gelerek kolektif bir başarı elde etmesi anlamına gelir. Sinergi, "birlikte çalışmanın" getirdiği avantajları vurgular ve çeşitli bileşenlerin tek başına elde edemediğinden daha fazlasını başarması durumunu ifade eder. <https://goong.com/tr/word/synergetic-ne-demek--ingilizce--turkce/> Doğadaki gelişim düzenden kaosa doğru gider yaklaşımı biyolojide tam tersi biçimde kaostan düzene doğru gider diye ileri sürülür. Bu düşünce ayrımı sinergetika tarafından çözülür. Gelişim tek katlı bir süreç değildir, çok katmanlıdır. Dolayısıyla düzen ve kaos anlayışları ayrı ayrı oluşmaz, aynı yerdedir; düzenin içinde kaos, kaosun içinde düzen vardır. Çalışmada bu bakış açısı dile uygulanmış ve dil denince söz, söz denince dilin anlaşılacağı daha giriş bölümünde belirtilmişti.

anlamsal dolumuna ve biçimsel yapısına göre ayırmanın olanaksızlığı anlaşılmış olur. Kendinden önceki, sonraki cümleler olmasa bağımsız cümle de olamaz. Cümleyi dil düzlemine ait kavram / yapı gibi kabul etmeliyiz.

Dil düzlemindeki her bir dil biriminin söz düzlemine kendisiyle birlikte getirdiği ek yük (bilgi) vardır. Dil birimi söz düzlemine geçerken sanki yeniden doğar, gizli belleğinin varlığı bilinir ve bu bellek işe koyulur. Bellekte derinlerde bu dil birimleriyle ilgili gizlenen bilgi, söz düzleminde ortaya çıkar. İlave anlamsal yükün ağırlığı söz düzleminde metafora (eğretileme) kadar uzanabilir. Örneğin *yaman* sözcüğünün hem olumlu (*Bu oğlan yaman oğlandır.*) hem olumsuz (*Babası yaman adamdır.*) anlamda kullanılabilir. Dilciler bu tür sözlere enantiosemiya² işlevli sözler derler. Bu ikiz sözün birinin içinde diğerrinin anlamsal farkı tam olarak yok olmamıştır. Doğru anlaşılmasının hizmetine bağlam ve vurgu koşar. Anatomi dersinde kadavradaki organları öğrencilerine tek tek tanıtan bir tıp insanının eline aldığı karaciğer, beyin, böbrek vb. organların birbiriyle ilgisi yoktur. Oysa canlı insanda tüm organlar birbiriyle temas hâlidir. İşte **dil, ölü beden; söz, canlı beden** gibidir. Söz canlı süreçtir.

Ek yük anlayışı, dil-söz düzleminde bulanık mantık ve bulanık çokluklar için açılmış bir kapıdır ve bulanık mantık ilkeleri bu kale kapısından Truva atı gibi geçerek dil-söz düzlemine dâhil olurlar.

Fonoloji katmanında ek yük, bilgi vericilik üzerine kurulur. Herhangi bir ses tek başına varlık gösteremiyor. Eski devirlerde sesin kapsamında bir tuhafılık vardı. Sesini uzaklardaki arkadaşına duyurmaya çalışan insanoğlu ona ilave bir anlam yükleyerek “*Burada tehlike var.*” ya da “*Yanıma gel, avlamak istediğimiz hayvanın ayak izi burada.*” bilgisini aktarabilirdi. Mikrometni düşündüren garip karakterli kadim ses, içinde cümleler gizlemiştir. Yani en küçük dil birimi ses, en büyük dil birimi olan cümleler birliğini içine yığmış gibidir.

Türkolojide hatta kadim Türk dillerinde eylemlerle adların türdeş kökten, yani aynı köklerden geldiğini ileri süren ciddi çalışmalar vardır. Türk dillerinde aynı söz, hem ad hem eylem olarak kullanılabilir: *göç / göçmek, şiş / şişmek, toy / toy, don / donmak, tat / tatmak, kaç / kaçmak* vb. Anlaşılan o ki kadim bir kökün derinliğinde anlamın genişleyip ya da daralması sonucunda ortaya birbirine yakın bile olsa diğer anlamlar çıkar. Onların her biri diğeri hakkında bilgiyi hafızasında saklayıp korur. İlave anlamsal yükler, köklerin her birinde derin uykuya, Dede Korkut diliyle söylersek küçücük ölüme yatmışlardır.

İlave anlamsal yük, söz düzleminde sözleri birbirinden yaşına göre ayıran tarihî bir değer olarak işlem görebilir. Sentaktik düzlemde, bu alanın dil birimleri ilk önce cümle ve cümle üstü birim ek yükü görünür. Cümle kendi ek yükünü başka cümlelerle ilişkisinden kazanır. Tek bir cümle asla iletişim işlevini yerine getirme yeterliliğinde olamaz. N. K. Dimitriyev’in, olumlu-olumsuz cereyan olmadan elektrik ışığı olmadığı gibi yüklem olmadan da cümle olamaz sözünü “*İki bağımsız cümle olmadan iletişim sağlanamaz.*” biçiminde söylemek mümkündür. İletişimsel yük, cümleye özgü bir değerdir. Cümle söz düzlemine kendi ilave iletişimsel yüküyle dâhil olur. Bilgisel ek yük, anlamsal ek yük, iletişimsel ek yük söz düzleminin kendine özgü dil birimleriyle gerçek, derin ilişkiler içine girmiş hâlde bulunur.

8. Fonolojik Katta Bulanıklık başlıklı bölümde dil-sözün temeli seslerden (fonem) söz edilir. Fonoloji katında fonem, söz katında ses, diğer birimlerin oluşması için temeldir. Doğal

² Sözcük içi karşıt anlamlılık. Karşıt anlamların tek bir sözcük içindeki bileşimini ifade eden bu durum, sözcüğün hem anlam hem de biçim özelliklerini kapsamaktadır. Böylece karşıt anlamlılık, çok anlamlılık ve eş sesliliğin söz konusu olduğu karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır (Uluoğlu, 2014: 119).

olarak ilk insanın söz faaliyetiyle ilgili ses çeşitleri geliştikçe onların temelinde fonemler (sabit, değişmeyen sesler) oluşmaya başlar. Bireysel ses (varyant), değişmez sese (foneme / invaryanta) dönüşür.

İlk insan, iletişimi ses varyantlarıyla (bireysel, tekil ses) kurar. Söz yok, cümle yok yalnız insana özgü değişken sesler var. Ses, bütün bir iletişim gibi değerlendirilir. Çeşitli makamlarda, yaşanan olaylarla ilgili bilgi vermeye yönelik, bir anlamda karmaşık tekil ses. Rolü çok büyük ve eşsiz. Bir metin büyüklüğünde bilgi verir. En küçük dil birimi ses, en büyük dil birimi olan cümleler birliğini sınırları içinde taşıyabilir o devirlerde. Zamanla bu dolgun ses parçalanır ve içinden başka dil birimleri doğar. Sesin ilave yükü öğretici özellikli olduğundan fonetik düzlemdeki ilave yüke ilave bilgilendirici / aydınlatıcı / öğretici yük denir.

Çağdaş dillerde bir iki sesle daha büyük bilgi içeren sözler karşılandığı görülebilir. Rus dilbilimci A. A. Reformatsky, Fyodor Şalyapın adlı bir tenörün yoldaki faytonculara Rusça *izvozchik* (faytoncu) yerine “vo o” diye haykırdığını, sesi duyan faytoncuların başına üşüşüklerini bildirir. Yazara göre bu tür ifadeler hem sözlüksel hem dil bilgisel hem de sözlü seslerin türleri gibi kendini gösterir.

9. *Morfolojik Katta Bulanıklık* adı verilen bu bölüm; bağlayıcılar, ikilemeler, tekrarlar, ara sözler, görevli dil birimleri, modal sözler ve diğerlerine ayrılmıştır. Bunlar, bulanıklık sürecine kendi anlamlarıyla doğrudan farklı niteliklerde, farklı derecelerde katılırlar.

Rus dilcisi Dmitri Ovsianiko-Kulikovsky'e göre, dil tarihinin kadim devirlerinde her bir cümle elemanı dâhilinde cümleye has bitkinlik ifade edebilirmiş. Sonradan cümledeki sözler yavaş yavaş bitkinlikten ve heyecanlılıktan kurtulup bitkinlik cümlelerin bir noktasında merkezleşirmiş. A. M. Şerbak, Türk dillerinin kadim devirlerinde kişi zamirlerinin cümlede en son yeri ele geçirip bitkinliğin esas göstericisine çevrildiğini belirtir.

Uzmanlar tarihî cümlelerin her bir uzvunun gramatik bitkinlik gösterebileceğini bildirmektedir. Kadim devirde her bir cümle içinde kendini oluşturan uzuvların sayısı kadar cümle olurmuş. Böyle bir yapıyı tasavvur etmek zor olsa da bu, cümle çerçevesinde açıklığın, netliğin en belirgin hâlidir. Demek ki cümle, oluşumunun ilkin çağında polipredikativlik (çoklu gramatik bitkinlik) niteliğine uygun olarak düz mantık (Aristo mantığı) ilkeleri esasında yapılanmıştır. Sonraları bu durum yavaş yavaş ortadan kalkar ve cümlelerin oluşum eğilimi bulanık mantık yönüne çevrilir. Dmitri Ovsianiko-Kulikovsky'nin bu tezinin doğruluğunu yanlışlığını araştırmak mümkün değildir. Tarihsel dil verisi buna izin vermez. Ancak kadim abidelerin dilinde bu durumun izlerine rastlanmaktadır.

Tarihsellik aslında bugüne kadar geldiği geçtiği yolu izlenmiş bir mekândır. Hissedilebilir ama bulmak oldukça zordur. Bitkinlik, Dede Korkut Destanları'nda son derece eskimiş bir sentaktik formda gözlenebilir: *Resul Aleyhisselam devrine yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er koptu*. Bu yapı başka yerlerde mazmun dolumunda görülebilir: *Tersusamış derlerdi bir yiğit vardı*. vb. Destanların oluştuğu devir için işlek olan bu sentaktik yapı, bünyesinde iki gramatik bitkinlik merkezi saklamaktadır. Bu merkezler, *derler* ve *koptu* yüklemleriyle biçimlenirler. Birinci cümle, *derler / derlerdi* yüklemelerinden sonra kapanmalıydı. Ancak kapanmıyor, gramatik eylemsizlik sürekliliğini kabul ettiriyor. Cümlelerin bitmemesi zorunlu olarak ikinci bitkinlik merkezinin oluşmasına yol açıyor: *koptu / vardı*. Örnek yapılarıdaki gramatik bitkinlik, kendi işlevsel gücünü yitirmiş ve artık kapsama alanına sıfat-fiil / ortaç (*denen*) işlevini yığmaktadır. Yapı eski, işlevse yenidir. Yapı, eylem yapısıdır; işlev, yüklemlikten çıkıp sıfat-fiil / ortaç işlevini kazanmaktadır. Böylece cümlelerin gelişimi sadeliğe

doğru yönelir. Yapısındaki bir gramatik bitkinlik merkezi yasallaştıkça o düzlük, açıklık, belirginlik raydan çıkar ve yerini bulanıklığa bırakır. Kısaca birçok gramatik bitkinlik merkezi barındıran cümleler düz mantıkla (Aristo mantığı) temellenirken tek gramatik bitkinlik merkezi taşıyan cümleler bulanık mantık ilkeleriyle temellenirler.

Morfolojik düzlemde dil birimlerinin gözle görünmez ilişkisi, Lütfi Zade'nin prensiplerinden hareketle açıklanabilir. Aristo'nun iki karşıt grup arasında üçüncüyü dışarıda tutup buna *üçüncüyü istisna* kanunu dediği bilinir. Oysa Heredot, iki kutup arasında üçüncüyü bulmuştur. Adamlar vardır sağdır, adamlar vardır ölmüştür. Bir de adamlar vardır denize çıkmışlar. Yani onlar ne ölüdür ne diridir. Bu üçüncü hâl, Heredot tarafından ölmüş ve sağ adamlar arasına yerleştirilmiştir. Lütfi Zade, iki zıt kutup arasında üçüncünün hatta dördüncünün olmasını, hatta sonsuz sayıda değerlerin olmasını istisna saymaz. Bu durumun Dede Korkut Destanları'nda somut örnekleri söz konusudur. Bu da destanın yazıldığı kadim devirde Türklerin bilinçaltında yer eden demokratikliğin varlığına işaretidir. Aristo'nun *bu adam ya ölüdür ya diri* ikilemine karşı Dede Korkut'ta başka bir gerçek öne çıkıyor. *Ya ya* bağlama grubu, *ne... ne...* bağlama grubuyla seslendirilirse *bu adam ne ölüdür ne diri* biçimini alır ki o zaman şöyle bir soru ortaya çıkar: *Peki bu adam nedir? Ne hâldedir? Ya... ya...* böyle bir sorunun sorulmasına izin vermez ama *ne... ne...* bağlama grubu verir. Destanda Oğuz yiğitlerinin yedi gün yedi gece yattıkları ağır uykuya *küçücük ölüm* denir. Bu, koma hâlidir. Aristo mantığının aksine ölüm ile yaşam arasındaki üçüncü seçenektir. Destanda bazen iki karşıt kutup arasına üçüncü, beşinci de yerleşebilmektedir. Seçim olanağını genişleten bu durum demokratikliğin göstergesidir.

Morfolojik düzlemin yardımcı elemanlarının bazıları, örneğin edatlar, kendi ilave yükleriyle söz alanında hizmet ederler. Onların ilkin anlamlarını belirlemek zordur ama ilkin anlamını metin ve koşullar yardımıyla bir biçimde gösterirler. Örneğin, *gibi* edatı. Dilde en çok *benzerlik* anlamıyla kullanılır. Bu anlamla edebî dil alanına ayak basan *gibi* edatı, daha sonra orada kendi devriminin nedeni olur. *Gibi* edatının derininde başka bir anlam, *aynılık* anlamı parlamaktadır. *Yukarıda söylediğimiz gibi* söyleminde *gibi*, *aynılık* anlamını zayıf da olsa korumaktadır. *Yukarıda söylenenlerle şimdi söylenecekler* arasında aynılık vardır ve bu da *gibi* edatı aracılığıyla verilmektedir. Destanda tutsak düşen Kazan oğlu Uruz'un, annesi Burla Hatun'a söylediği *benim gibi oğul bulunmaz mı olur* sözlerinde benzerlikten çok *aynılık* anlamı vardır. Uruz, başka birinin, hatta kendine benzer birinin değil özellikle kendinin yeniden doğacağına inanır. İlk bakışta *gibi* edatı kendi kadim anlamını hatırlamış, benzerlik bildirmiştir. Ama metin ve metnin koşulları böyle bir mitolojik yedek anlamı yersiz bulmaz ve aynılık düşüncesini destekler. Bir sözlük biriminin derinliğinde çeşitli anlamların -asıl ve ilave yükün- birbirleriyle çatışması bulanık mantığın kendini açığa çıkardığı anlamına gelmektedir.

Dil-söz tarihi boyunca morfolojik düzlemde, düz mantık ilişkileri yerini bulanık mantık ilişkilerine bırakmıştır. Bu iddia, morfolojik ve morfonolojik ilişkilerin varlığına dayandırılabilir. *Öğrenciyim, öğrencisin, öğrencidir* çekiminin tarihin arka sayfalarında *men öğrenci men, sen öğrenci sen, ol öğrenci ol* biçiminde çekimlendiği bilinir. Aynı dil birimini (öznenin) hem başta hem sonda tekrarı düz mantık gereği açıklık, düzlük göstergesidir. Çağdaş dilde ise morfonolojik süreçlerin sonucunda bu netlik, açıklık korunamamış, değişmeler belirmiş ve *men öğrenci men, ben öğrenciyim, öğrenciyim / sen öğrenci sen, sen öğrencisin, öğrencisin / ol öğrenci ol, o öğrencidir (o öğrenci) öğrencidir* biçimine dönüşmüştür. Bu morfolojik geçiş, düz mantıktan bulanık mantığa geçiş gibi değerlendirilebilir.

10. Sözlük Düzleminde Bulanıklık: Sözlük dil birimi kendini dil düzleminde değişmez, sabit bir değer gibi gösterir. Söz düzlemine gevince ilave anlamsal yükler üstlenir. Böylece anlamsal çeşitlilik ortaya çıkar ve bunlar, muammalı, yani anlaşılması zor söz etkisi yaratır. Bazen anlamsal belirginliğe ulaşması bağlam ve koşullar aracılığıyla olur. Böyle bir belirsizlik, bulanık mantığa dâhil olmanın en yalın yoludur denebilir.

Konuya daha geniş bir açıdan bakıldığında söz düzlemindeki bütün dil birimlerinin muammalı niteliğe sahip oldukları, her birinde bulanıklığın az ya da çok var olduğu görülebilir. Daha açık söylenirse sözler nikap (peçe) gibidir. Bazen tamamen bazen kısmen işaret ettikleri eşyanın üstünü örterler. Nikap ve söz özel bir konudur. Nesnel kavramı gizlemenin çeşitli yolları vardır. Bunlardan biri nikaptır. Nikap, bilgi felsefesi yaklaşımının en ilkel yöntemi gibi dikkat çeker. Niteliği gizleme aracı olan nikap-söz, nesnel dünyadaki gerçekliğin üstünü örtecek, onun tanınmaz olmasını, gizlenmesini sağlayacaktır. Oğuz'da dört yiğidin (Kanturalı, Kara Çekür, Kırkkonak, Beyrek) kendilerini gizlemek için peçe taktıkları bilinir ki bu belirsizlik işareti olarak değerlendirilebilir.

Türkçede en yalın biçimde kendini gösteren bazı sözler, derinde ilave anlamsal yüklerin varlığından uzak değildir. Bunlardan biri *kara* sözüdür. Çağdaş dilde, Dede Korkut Destanı gibi abidelerde renk bildirir. Ancak daha kadim bir anlamının olduğu da göz ardı edilemez. Sözcük *büyük*, *çok büyük* anlamını, ilave yük olarak bünyesinde koruyup saklar. *Kara deniz*, *kara yazı*, *Karabağ*, *Karakum*, *karaneşes*, *karayara* vb. sözler oluştuğunda renk değil ölçü göstericisi olan *büyük* anlamını bildirirlerdi. Bu anlam, Dede Korkut Destanı'nda bazı sözlerde gizli biçimde de olsa kendini gösterir. “*Çoban kara kaygulu vak'a gördü.*” cümlesinde *kaygı* sözü olumsuz bir ruh hâlini gösterir. Ayrıca bir renk anlamına gereksinimi yoktur. Ancak destanda Kazan'ın başına gelenleri anlatması için *kaygılı* sözü tek başına yeterli değildir. *Büyük kaygı* biçiminde ifade edilmelidir. Dolayısıyla *kara* sözü burada büyük anlamında kullanılmıştır. *Büyük kaygılı rüya* görmüştür çoban.

“*Konağı gelmeyen kara evler yıkılsa yey.*”, “*Kara mutfak dikilende ocak kalmış.*” örneklerinde *kara*, evin ve mutfağın büyüklüğünü anlatmalıdır. *Karaneşes* ve *karayara* sözlerinde de amaç renk aktarmak değildir. Nefesin derinliğini, yaranın hacmini, büyüklüğünü anlatmak için *kara* sıfatından destek alınmıştır. *Karabağ* sözcüğünün de kökenini renk anlayışına bağlamak doğru olmaz. Dört bir yanı yeşil olan bir yere neden yeşil bağ değil de kara bağ densin ki! Mekânın ölçüsüne uygun düşen büyüklük anlamını ifade eden, büyük bağ olarak ortaya çıkmış bir yer adıdır. İşte söz düzleminin böyle muammalı, kendiyle ek anlamsal yük taşıyan dil birimleri, hem kalıplaşmış hem eskiden günümüze gelmiş hem de kendi gizli anlamlarını (büyüklük anlamını) saklayarak ömür sürerler.

Sözlük dil birimleriyle ilgili bulanıklık, kadim devirlerde kendini gösteren dil hastalığı gibi değerlendirilecek bir olaydır. İngiliz dilcisi Müller, mitolojiyi dil hastalığı gibi değerlendirip metaforların da dil hastalığı sonucu ortaya çıktığını ileri sürer. Bu bağlamda ister istemez “Dil-söz düzlemi ne zaman hastalanır?” sorusu akla gelir. Dil-söz katmanının ilk oluşum sürecinde bütün eşya ve olayları ayrı ayrı yeterli biçimde adlandırmaya gücünün yetmediği düşünülebilir. Yeni anlayış vardır ama yeni adı henüz bulamamıştır. Dil-söz düzleminin kendini düzenleme mekanizması, yeni anlayışa kendi dağarcığında var olan işlenmiş bir ad vermeye mecbur kalır.

Kadim destanda dağın yattığını ileri süren *karşı yatan ala (kara) dağ* ifadesi mitolojik dünya görüşünü sergiler. Yatmak eylemi aslında *yücelen*, *yükselen*, *durun* anlamlarını taşır.

Yatan yerine bunlar konup *karşıda yücelen / duran / yükselen ala (kara) dağ* biçiminde söylenmeliydi. Belli ki bu destandaki söz söylendiğinde dilin dağarcığında *yücelen, yükselen, duran* anlamları yoktu. Karşıdaki dağın kımıldamadan duruşu mağara adamına kımıldamadan yatıp uyuyan mağaradaşını düşündürüyordu. Yatmak eyleminin ardında uyanmak eylemi durur. Mitolojik derinlikte de var olan yaklaşım, kadim insan için yatan objenin uyanması gereğini zorunlu kılıyordu. Öyleyse yatan dağ da uyanacaktır tıpkı mağaradaşı gibi. Dolayısıyla yatan dağın ne zamansa uyanacağına inam, bu sözün kadim mitolojik temelini oluşturur. Böyle bir anlamsal yük, ifadenin bünyesindeki *yatmak, yükselmek, yücelmek, durmak* anlamlarının birbiriyle ilişkisinin çok sayıdaki seçimin ortaya çıkışı, açıklıktan bulanıklık dilimine geçiş demektir. Demek ki dil hastalığı, başka türlü söylemek gerekirse zayıflık dönemi bulanıklık belirtilerini özünde taşır.

Dil hastalığı, metaforlaşma (eğretileşme) sürecine yol açarken metaforlaşma da dil hastalığının oluşmasına neden olur. Öyleyse metaforlaşmanın temelinde dil zayıflığı yatar denebilir. *Karşı yatan ala (kara) dağ* ifadesindeki *yatmak* eylemi bugün için bir metafordur. Artık çağdaş insan dağın yatıp sonra uyanacağına inanmıyor. Ancak metaforik anlamın arkasında gizlenen *yükselmek, yücelmek, durmak* anlamlarının bilinçaltına nasıl girdiği konusu bulanıktır. Dil hastalığı, dil-söz yaratıcılığının ilkin devirlerinde bulanıklığın ortaya çıkış biçimlerinden biridir.

11. Cümle ve Bulanıklık: Cümlenin doğasındaki ikili durumu belirtmek gerekir. Biri cümlenin yasal doğası, diğeri anlamsal doğasıdır. Bu iki durum, uyumlu sözlerin dil bilgisel kurallara uygun bir biçimde birleşmesini ve diğer cümlelerle ilişki kurmalarını koşullandırır. Böylece cümle, dile ve söze aitliğini göstermiş olur. Cümle, kişiye özel sonsuz sayıda var olma özelliğiyle söze, sonu olan kuruluş özelliğiyle dile aittir. Söz düzleminde cümle gibi işletilen bir dil birimi yoktur. Bu, söz düzleminde asıl cümlenin sayısız olmasıyla açıklanabilir. Cümle, sestem, sözcükten farklı dil birimi değildir. Dil düzleminde bu birim ancak kurgu olarak var olabilir. Cümle, yalnız söz düzleminde vardır. Cümleler birliği / metin olmalıdır ki iletişim kurulsun. Bir cümle diğerinin ek anlamsal yükü gibi işlev görür.

Cümleyle ilgili üyeliklerden biri dil bilgisel üyelik, diğeri güncel üyeliktir. Dil bilgisel üyelik, bütün dil bilgisi kitaplarında ele alınan bir konudur ve dil düzleminin temel sentaktik ilkelerinden doğar. Güncel üyelik ise mantık ve koşulların ortaya çıkardığı makamlara göre işletilir ve söz düzleminin ürünü gibi kendini gösterir.

Güncel üyelik konusuyla ilgili olarak “*Ahmet sabah Bakü’ye gidecek.*” örneği verilebilir. Dil düzleminde bu cümle bir anlamlı sayılsa da söz düzleminde belirli kesinleştirmenin taşınması zorunluluğu ortaya çıkar. Güncel üyelik ilkelerine uygun olarak her bir cümle ögesine onun göreceli konumuyla ilgili sorular yöneltilebilir. *Ahmet* öznesi sonsuz sayıda adlardan biridir. *Ahmet, Mehmet, İbrahim, Samet* değil de *Ahmet* oluşu, bağlamın emriyle olmuştur. Zaman zarfıyla ilgili olarak da güncel üyelik sonucunda *Ahmet Bakü’ye* iki gün, üç gün sonra değil de *yarın sabah* gidecek denebilir. *Bakü*, yer zarfı da çok sayılı seçeneklerin sonucu olarak ortaya çıkar. *Ahmet, Berlin’e, Moskova’ya* değil *Bakü’ye* gidecektir. Burada da kesinleşme sürecinin sonucunu görmemek mümkün değil. *Ahmet, sabah, Bakü* sözleri, söz düzleminde düz mantığın (Aristo mantığının) kendini göstermesiyle kurallaşır. Bütünlükte cümlenin güncel üyeliği aslında onun açıklık kazanmasıyla korunur ve sonuçta cümle söz sürecinde kendini yeterli kılmayı başarır.

Görüldüğü üzere her bilgi karakterli cümle ögesinin arkasından onun yerine aday çok sayılı varyantlar türer ve cümle, söz düzleminde daha açık mantıksal renkler almaya başlar. Dil katmanındaki bulanıklık, her cümle ögesinin derin gizilgücü söz katında bağlama uygun olarak açık çizgiler kazanmaya başlar. Cümlenin güncel üyelik açısından durumu, düzgün ve açık ifadeli gibi görünür. Güncel üyelik, açıklık ve bulanıklık ilişkilerinin birbirine doğru çift yönlü olmasını sağlar. Kısaca dil-söz katmanında açıklıktan (dilden) bulanıklığa (söze) yönelmiş eğilimle birlikte bulanıklıktan (sözden) açıklığa (dile) giden -zayıf da olsa- başka bir eğilim kendini gösterir. Burada gerekli olan düz mantıkla bulanık mantığın dil-söz gibi süper bir sistem içinde birlikte yaşayabilmesini kalıcı kılmaktır.

12. Mikrometin ve Bulanıklık: Bu bölümde cümleden büyük birliklerden söz edilir. Daha önce cümlenin iletişime hizmet edemediği, iletişimin sağlanması için en az iki cümle yani mikrometin olması gerektiği söylenmişti. Yetkin iletişimin kurulması için daha büyük bir söz dizimsel birimin varlığı, ki bu da metindir, kaçınılmazdır.

Dilcilikte *mikrometin* yahut *mürekkap sentaktik bütöv* (cümleden büyük birlik), cümlelerin birbiriyle ilişkisini sağlayan cümleden büyük söz dizimsel dil birimidir. Mikrometinler, çok anlamlı cümlelerin birbiriyle ilişkisi sonucunda biçimlenirler. Aslında onun da diğer dil-söz dil birimleri gibi söz etkinliğinde yeri vardır. Onun ek anlamsal yükü kendisini oluşturan her cümlenin yanında getirdiği anlamsal yüklerin toplamından doğar. Büyük makrometni oluşturan cümleler birliği mikrometin gibi davranır. Mikrometinler birleşip büyük metni yani makrometni oluştururlar. Mikrometin düzlemi, bulanık mantık ilkelerinin onda yerleşmesi için geniş bakış açısı yaratır.

Söylem, mikrometinde gerçek katılımcı cümlenin yanında getirdiği ama gizli biçimde getirdiği bilgidir. Söylem teriminin birçok yorumunda böyle bir yaklaşıma rast gelinmedi. Gizlenmiş bilgi, artık bulanıklık mekânına ait bir gizilgüçtür. Söylemi bulanıklığın ilişkiler ağı aracılığıyla çözümlenmek olasıdır. Söylemi betimlemek; yazar ile dediği, demek istediği ya da istemeden dediği arasındaki ilişkiyi çözmekten ibaret değildir. Söylem, bilgi akını yapıldığı zaman cümlenin kendisiyle örtülü biçimde getirdiği entelektüel gücün toplamından kurallaşır. Tam bilgiye ulaşmak söylem düzleminde prensip itibarıyla mümkün değildir. Ancak ayrıntılı çözümlenmeye mümkün olabilir. Cümleyi yeterli tanımak sürecinde bilgi bağının asıl üyesi olarak söylem ortaya çıkar.

13. Dilcilik Bilimi ve Yapay Zekâ (Sunî İntellekt) adlı bölümde dil-yapay zekâ iş birliğiyle yapılabilecekler üzerinde durulur. Dil ve söz, yapay zekâ sistemiyle yakından ilgilidir. NLP³ (doğal dil işleme) onun ayrılmaz parçasıdır. Dilcilik ilkelerine yaslanan yapay zekâ, sayı bilimi ve bulanık yöntemler esasında oluşturulmuş korpüslerle (bütüncü) dil modellerinden yararlanır. Dilciler, dilin ayrıntılarını daha iyi anlamak için insan-araba ilişkilerinde dilden nasıl yararlanılması gerektiğini araştırırlar. Yapay zekâ, büyük hacimli bilgilerin hızlı biçimde çözümlenmesine olanak tanıyan tutarlı bir araçtır. Sonuçta her iki alanın gücü dilcilikte yeni pencerelerin açılmasını sağlar. Dilciler ve yapay zekâ araştırmacılarının bilgi ve yaklaşımlarının gücü, dil ve söz için daha sezgisel hâller yaratabilir. Yapay zekâ sisteminin yöntemleriyle dil her

³ NLP (neuro linguistic programming), konuşma ve metin gibi doğal olarak oluşmuş bir dilin yazılım tarafından otomatik biçimde işlenmesi olarak tanımlanır. Doğal dil işleme, insanların kendi aralarında anlaşmak için kullandıkları dili insan-bilgisayar etkileşimini en üst düzeye çıkarabilmek veya farklı doğal dilleri kullanan insanlar arasında iletişimi güçlendirmek üzere çözümler üreten bilim alanıdır. Doğal dil işleme, yapay zekânın en zorlu alanlarından biridir ve günümüzde üzerinde çok yoğun araştırmalar yürütülmektedir. İçerisinde insan beyninin işleyiş yapısını anlamak da dâhil olan pek çok alt problem barındırdığından “yapay zekâ tam” bir problem olarak gösterilir. <https://yapayzeka.itu.edu.tr/arastirma/dogal-dil-isleme>

yönlü ve daha hızlı öğrenilebilir. Dilcilik sorunlarının yapay zekâ yoluyla araştırılması sonucunda daha gelişmiş doğal dil işleme sistemleri oluşturulabilir. Bu sistem aracılığıyla metinden bilginin otomatik olarak çıkarılması, metnin özelleştirilmesi, soru-cevap sistemlerinin oluşturulması, sözün ve simgelerin otomatik tanınması, sözün çözümlenmesi, bir dilden başka dile çeviri, antolojilerin oluşturulması, elektron sözlüklerinin hazırlanması vb. pek çok konu daha verimli biçimde çözülebilir.

Bugün gerçek yaşamda yararlanılan birçok yapay zekâ örnekleriyle karşılaşmak olasıdır. 600 yaşında, en gizemli kitap sayılan Voynich⁴, 240 sayfalık çeşitli tasvir ve diyagramları olan bir metindir. Uzun yıllar dilciler, kriptograflar bu kitabın sırlarını açmaya çalışsalar da başarılı olamazlar. Ancak Kanada Albert Üniversitesinde yaratılan yapay zekâ sistemi bu kitabın sırlarını açmayı başarmıştır. Chat GPT ile istenen alanda canlı konuşma yapılabiliyor, bilgi alınabiliyor.

Yapay zekâ ve dilciliğin gücü, doğal dil işleme (NLP) gibi yeni bilim alanının ortaya çıkmasını sağlar. Doğal dil işleme, bilgisayar dilciliği ve bulanık mantık ilkelerini özünde birleştirerek rakamsal yaklaşım esasında doğal dildeki metin ve sözü anlayıp yeni metin yaratmaya olanak tanır.

Doğal dil işleme yalnız yeni metinlerin hazırlanması, bir dilden diğer dile çeviri konularında kullanılmaz. Başka özellikleri de yerine getirir. Yazılı ve sözlü sorulara cevap veren bir sistemdir. Ses tanıma, kimlik tanıma özellikleri vardır. Büyük hacimli bir metni özelleştirebilir; metinde ya da sözde amaca uygun olarak isteği ve duyguyu değerlendirebilir.

İnsan dilinin pek çok bulanıklıkla dolu olması, doğal dil işleme sistemini zorlaştırmaktadır. Metnin ya da ses bilgilerinin göz önünde tutulan anlamının kesin olarak belirginleşmesi olanaksızlaşır. Eş anlamlılar, eş sesliler, alaylı sözler, abartılar, deyimler, eğretilmeler, kural dışılıklar, cümle yapısında yazımla ilgili çeşitlilik, bütün bunlar insan dilinde var olan uygunsuzlukların yalnız birkaçıdır. İnsanın konuşma tarzı, sesleri çıkarışı, hızlı konuşması, ses tonu, vurgusu, dil bilgisi kurallarını kullanması vb. doğal dil işlemeyi sıkıntıya sokabilir.

NLP, sosyal medya kanallarında gizli bilgilerin açığa çıkarılması için gerekli bir araç hâlini almıştır. Bu sistemden sosyal medya yazılarında, cevaplarında, oylamalarında kullanılan dili çözümlyerek onlara yönelmiş ilgi ve duyguları ortaya çıkarmak, yani duygu analizi yapmak için yararlanılabilir. Bulanık sözlerin anlamının belirlenmesinde, yani anlamsal çözümlenme sürecinde çok anlamlı sözün verilen bağlama uygun anlamının seçilmesinde kullanılabilir. NLP; tam metni okumaya zamanı olmayan okuyucular için özetler ve taslaklar oluşturulabilir, istenen anlama dayalı özete uygun bağlam ve sonuç yaratabilir. Metinden duygu, alay, hiciv, şaşkınlık, kuşku vb. öznel saptamaları ortaya çıkarmaya çalışır. Duygu analizi, metnin amacına uygun olarak özel duygulara özen gösterir, ona uygun olarak (iyi şans, öfke, keder) önemini (önemli, önemsiz), niyetlerini (meraklı, meraksız) açığa çıkarır. Gerekli bilgi, çeşitli bulanık terimlere (derecelere) bölünür: *çok olumlu, olumlu, tarafsız (ne olumlu ne olumsuz), olumsuz, çok olumsuz*.

⁴ Bilinmeyen dilde, bilinmeyen alfabeyle yazılmış, üzerinde çok çalışılmış, Ortaçağ'a ait el yazması kitap, dünyanın en gizemli kitabı olarak bilinir. 1912 yılında Polonyalı Wilfrid M. Voynich tarafından bulunur. 15. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Yale Üniversitesi Nadir Kitaplar ve Elyazmaları Kütüphanesinde korunmaktadır. <https://apacikradio.com.tr/botanitopya/iki-gizemli-kitap-voynich-elyazmasi-ve-codex-seraphinianus>

Birçok duygu açığa çıkarma sistemleri, duygu dağarcığından ve sözlerin taşıdığı duygulardan yararlanır. İnsanlar kendi düşüncelerini ve duygularını öncekinden daha açık ifade ettikleri bir ortamda duygu çözümü daha hızlı olarak çeşitli bilgilerde ruh hallerini izlemek ve anlamak için gerekli araca çevrilmiştir. Duygu analizine ait şu örnekler verilebilir: *Korku filmlerini beğenmemek öyle basit değil.* (inkâr); *Bazı TV yayınlarından, gerçekten çok nefret ediyorum.* (değişken ruh hâli); *Söz verip gelmeyişinize seviniyorum!* (alay).

Bulanık mantık, doğal dil işlemede duygu analizi, metinlerin sınıflandırılması, büyük metnin özetinin çıkarılması için temel dayanaktır. Bulanık mantık, doğal dilin anlamlarındaki belirsizliği belirginleştirmeye ve bu belirsizlikler temelinde karar vermeye hizmet etmektedir.

14. Bedii⁵ Dil ve Bulanık Mantık adını taşıyan bu bölümde bilgi aktarımının bozulmuş ele alınır. Bedii metin bilgi aktarırken çeşitli yönlerden bozulmaya uğrayabilir. *Küyler*⁶ nedeniyle oluşan bu bozulma, yalnız bedii metinde değil tüm bilgi aktarımlarının yerine ulaşımında görülür. *Ses-küy* ifadesinin yerini tutan *küy* sözü, temiz sese bir tür alternatif gibi davranır. Azerbaycan dilinde *küy* sözünün anlamı abrakadabra gibidir. Anlaşılmaz, mantıksız ve olumsuz anlamlı bir söz sayılır. Yabancı kökenlidir. Çince *kü*, müzik demektir. Çince Azerbaycan Türkçesine girerken manevi, çağdaş, sosyolojik etkenler nedeniyle yüz seksen derece değişmiştir. Bilgi sunumunda C. E. A. Shannon ve Umberto Eco *küy*lerden söz ederler. Shannon'a göre vericiden alıcıya bilgi aktarımında iletiyi ateşleyen herhangi bir etki *küy* olarak değerlendirilebilir. Gönderici, ileti, iletişim kanalı, alıcıdan oluşan sistemde *küy*, anlam aktarımı zamanı iletiyi bozan dış etkidir. Shannon'un kuramı her ne kadar teknik iletişim sistemlerine yönelse de *küy* düşüncesi -dil de dâhil- çeşitli ilişkiler örgüsüne dâhil edilir.

Verimli ilişki için *anlamsal küy* sorununu çözmek gerekir. Dil-söz düzleminde *küy*ler, bağ kurma zamanı araya girerek benimsenmesi gereken anlamın açıklamasına etki eden bozuntular demektir. İletinin fiziki aktarımını bozan geleneksel *küy*den farklı olarak anlamsal *küy* özellikle iletinin anlaşılması ve açıklamasıyla ilgili konuları içerir. İletinin göz önünde tutulan anlamını algılamak için ortaya çıkan anlamlar *anlamsal küy*dür. Bu anlamlara bulanık sözler, açık olmayan ifadeler, ayrımlar, açıklama farkları, vericiyle alıcı arasındaki çağdaş anlaşma ve daha pek çok etken dâhildir. Aynı zamanda teknik dil, lehçe, ağız, argo ve jargon gibi özel dillerden yararlanma da *anlamsal küy*ü ortaya çıkarabilir. Bağlamsal etkenleri de göz önünde tutmak gerekir. İletinin açıklaması bağlama bağlı olabileceğinden bağlamın yetersizliği ya da olmaması, eksiltili yapılar *anlamsal küy*e yol açabilir.

Gözü gönlü okşayan, insan ruhuna hoş gelen etkenler de *küy*lerin oluşmasına neden olabilir. Güzellik ölçütlerine uyan bir metindeki süslemeler, iletişim kanalındaki *küy*lerdir çünkü temiz bilginin alıcıya ulaştırılmasında onlar sayesinde anlamlar çoğalır ki bu, üslup bakımından ek yük olarak değerlendirilebilir.

Güzellik ölçütlerine uyan süslemeler metinden çıkarılınca bilginin değerlendirilmesi, korunması, aktarımı yolları temizlenmiş hâl alır. Bu durumu kadim Yunan mitlerinden örneklendirmek mümkündür. Agamemnon, Troya Savaşı'na giderken karısı Klitemnestra'ya kazanırsa bu haberi herkesten önce onun duyacağına dair söz verir. Troya'dan ülkesine kadar uzanan dağların her birinin tepesinde ateş topları yakılacaktır. Ateşi gören Klitemnestra ve Miken halkı zaferi öğrenmiş olacaktır. Antik Çağ'da süslemesiz bilgi aktarımının en sağlam

⁵ Bedii: Gözü gönlü okşayan, güzellik ölçütlerine uyan, beğenilen, estetik. <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/>

⁶ Ses, gürlü, çınlama, ham ses. Müzikte beste anlamında bir terim. <https://turklehceleri.org/>

yolu buydu. Dede Korkut Destanı'nda da bilgi aktarımının bilmeceli yani açık olmayan, anlaşılması zor bir türüyle karşılaşılmaktadır. Dirse Han'a oğlu hakkında kötü haber getiren dönek yoldaşları, etrafa korku salmak için her haberin sonunda "Ala dağdan haber geçe hanlar hanı Bayındır Hana haber vara" derler. Haber, Yunan mitolojisinde olduğu gibi Oğuz dünyasında da dağdan dağa ulaşmaktadır. Haber, insan gibi hareket etmekte, dağları aşarak gelip ulaşmaktadır. Haberin anlaşılma zorluğu onun bulanıklığının, sağlam olmayışının görüntüsüdür. Haberin kendini aktarması söz konusu değildir. Bu durum, bulanıklığı güçlendirmeye hizmet eder. İletişim hattında eğretileninin olması, algıyı zorlar ve bu hâl, süsleme gibi davranıp *bedii küye* döner.

Güzellik ölçütlerine uyan süslemeler, iletişim sağlanırken bulanıklığın sağlanmasına hizmet eder. Süslemeler çok olursa, iletişimin üstüne yük gibi çökerse bu durum yanlışlık, belirsizlik, bulanıklık durumlarının artmasına neden olur. Bu açıdan değerlendirildiğinde ek anlamsal yük anlayışının yalnız dil-söz düzlemindeki dil birimleriyle ilgili olmadığı, bedii araçlarda da kendini gösteren evrensel bir durum olduğu söylenebilir.

3. Sonuç

Her dil-söz katmanının kendi gücü vardır. Ses bilgisi düzleminin dil biriminde ek bilgi verici yük, sözcük düzleminin dil biriminde ek anlamsal yük, cümle düzleminin dil biriminde ek iletişimsel yük belirginleştirilebilir. Dil biriminde ek yükün varlığı, açıklık / belirginlik makamının terk edilmesi demektir. Dil-söz düzleminde gelişim, açıklıktan / netlikten bulanıklığa doğrudur. Dil-söz düzleminin derinliklerinde demokratik ruh kendini açıkça belli eder. Dil yaratıcıları dil birimi seçiminde özgürdürler. Ek anlamsal yük, söz dil birimine iletişim, bilgi ve anlam bakımından seçenек verebilir. Dil-söz gibi karmaşık bir sistemin her noktasında bulanık mantığın izlerini görmek mümkündür. Aslında bulanık mantığın izleriyle günlük yaşamda da sıklıkla karşılaşılır.

Dil-söz düzeyinde bulanık düşünce tarzının, bütünlükte bulanık mantığın ortaya çıkışını aramak insana ne kazandırır? Her şeyden önce dil-söz katmanının derinliklerinde gizlenip kalmış ilişkiler ve nitelikler manzarasının zenginliğiyle göz kamaştırdığı söylenebilir. Bu zengin varlık yeniden gözden geçirilme olanağı kazanır. Yeni yeni bakış açıları ortaya çıkabilir. Dil-söz dil birimleri arasındaki ilişkiler yeni ışıpta parlamaya başlar; dil birimlerinin her birinin kendinde barındırdığı gizli artı güçlerin ilişkileri yeni bakış açıları yaratabilir. Bu ilişkiler bulanık mantık ilkeleriyle daha iyi görülebilir.

Dil-söz düzleminde gelişiminin, açıklıktan / netlikten bulanıklığa doğru yürüdüğü yukarıda belirtilmişti. Dil katı, belirginlik makamı; söz katı, bulanıklık makamı gibi değerlendirilebilir. Ancak istisnalar yok değil. Cümlelerin sahip olduğu öğelerine kavuşması, aslında dil katında kendini gösteren belirsiz durumla karşılaştırıldığında sözdeki durumun daha açık olmasını gerektirir. Dil düzleminde cümle öğelerinin dil bilimsel bakımdan sıralanması tek anlamlıdır. Burada her şey bulanıktır. Bunun aksi olarak söz düzleminde gerçekleşme sayesinde yasaların isteği doğrultusunda daha açık durum ortaya konur. Böylece diğer dil birimleri dil düzleminde söz düzlemine geçerken açıklıktan bulanıklık yönetimine geçiyorlarsa cümle, dil düzleminde söz düzlemine geçerken öğelerine kavuşmasıyla bulanıklıktan açıklık yönetimine geçer. Örneğin "Ahmet sabah Bakü'ye gidecek." cümlesinde söz düzlemindeki gerçekleşme sonucunda metnin durumuna uygun olarak her bir öğe somutlaştırılabilir yani açık / net duruma sokulabilir. Gidecek olan, Mehmet değil Ahmet; zaman, başka gün değil sabah; mekân, başka yer değil Bakü'dür.

Cümlenin sahip olduğu temel öğelerine kavuşması, açıklık ve bulanıklıkla ilgili söz mekânında özellikle açıklığın kendini göstermesini koşullandırır. Söz katında öğelerin açıklığa ulaşmaları için olanaklarını ortaya koyar. Dil bilgisi açısından cümlenin sahip olduğu öğelerine kavuşmasındaysa dil düzleminde bulanıklık mekânının üstünlüğü dikkat çeker.

Bulanık mantıkla düşünüp düşüncelerini açık / düz mantıkla hayata geçirenler, liderlik vasfına sahip, ufku geniş insanlardır. Bulanık mantıkla düşünceleri, normal insan mantığının dışında yaşamın akışında derinlerde, uzaklarda olanları görmelerini sağlamaktadır. Bilim adamları der ki amaç ne kadar fantastik görünürse bir o kadar da akıllmaz ve gerçektir. Akıllmazlık, bulanık düşüncenin temelini oluşturur.

Dede Korkut Destanı'nda Oğuzların manevi lideri Dede Korkut ile fiziki lideri Salur Kazan, nasıl olmuş da liderlik derecesine ulaşabilmişler? Hangi yasaları ve yasakları düşünmüşler? Acaba Oğuz toplumunun gelişimini nasıl sağlamışlar? Bu sorulara ancak bulanık mantık ilkelerini uygulamakla cevap bulunabilir. Bulanık mantık ve liderlik sorunu, her alanda her yönde kendini gösterir. Bulanık mantığın insanlığa verdiği katkılar sonucunda tüm bilimsel alanlarda verimli çalışmalar yapılacak; yeni yaklaşımlar boy gösterecektir çünkü bulanık mantık, yeni bakış açılarını yüzeye çıkarmaya gücü yeten dayanak noktasıdır.

Kaynaklar

Abdulla, K. ve Əliyev, R. (2024). *Qeyri səlis məntiq və dil-nitq*. Bakı: Sim-Sim.

Uluoğlu, M. (2014). Rus dilinde sözcük içi karşıt anlamlılık (enantiosemya). *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 119-126.

<https://apacikradyo.com.tr/botanitopya/iki-gizemli-kitap-voynich-elyazmasi-ve-codex-seraphinianus>

<https://goong.com/tr/word/synergetic-ne-demek--ingilizce--turkce/>

<https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/>

<https://luget.azeri.net/index.php?q=k%C3%BCy&button=Axtar&w=1>

<https://luget.azeri.net/sozluk/turkce/ceviri>

<https://pauctle.com/aztr/soz/qeyri/>

https://turkce-azerice.cevirsozluk.com/ceviri7/164001157-selis#google_vignette

<https://turklehceleri.org/>

<https://yapayzeka.itu.edu.tr/arastirma/dogal-dil-isleme>

Extended Abstract

The book titled *Qəyri Səlis Məntiq və Dil-Nitq* written by *Kamal Abdulla-Rəfiq Əliyev* was prepared considering that it is a completely new study for both communication and fuzzy logic experts, especially linguists. On the other hand, it was not overlooked to reveal the role of Lütüfi Zade, the inventor of fuzzy logic, and those who followed his path. Although the work is not intended to be a literary text, it is thought that its literary value is very high; that it will teach many things to those interested in language and linguistics; and that it will make significant contributions to those working in fields such as fuzzy logic, artificial intelligence and soft computing.

In the introduction section of the work, it is emphasized that although they are considered separate from each other, the terms language and nitq (language-word) are considered together and that when we say language, we mean nitq (speech), and when we say nitq (speech), we mean language. It is emphasized that the application of fuzzy logic principles to the language-speech system and structure will be useful primarily for linguistics and computer sciences and then for other social sciences such as folklore, law and economics.

The introduction section, which aims to introduce the book to the reader, is followed by fourteen chapters: Chapter 1: *Main Authorities of Fuzzy Logic*, Chapter 2: *Language, Speech and the Activity of Speech*, Chapter 3: *Probability in Language, Distortion and Change System*, Chapter 4: *Hedc Understanding and Hedc Function in Language-Speech*, Chapter 5: *Traces of Fuzzy Logic in Language Layers*, Chapter 6: *Synergetics and Language-Speech Relations*, Chapter 7: *Additional Semantic Load to Language Units of the Speech Plane*, Chapter 8: *Fuzziness on the Phonological Level*, Chapter 9: *Fuzziness on the Morphological Level*, Chapter 10: *Fuzziness on the Lexical Level*, Chapter 11: *Sentence and Fuzziness*, Chapter 12: *Microtext and Fuzziness*, Chapter 13: *Linguistics and Artificial Intelligence*, Chapter 14: *Aesthetic Language and Fuzzy Logic*. These sections are followed by conclusions, additions, abstract and sources. The four basic aspects of fuzzy logic are included in the additions section: 1. Addition: Fuzzy logic multiplicity pillar; 2. Addition: Fuzzy logic pillar, 3. Addition: Systematic information pillar, 4. Addition: Relationship pillar. It is noteworthy that the sources are given separately, especially in Azerbaijani, Turkish, Russian, English, German, French, Italian and Spanish.

Fuzziness, which constitutes the essence of the study, is evaluated as a universal state that manifests itself in natural language. Therefore, it is difficult to find a lexical unit in natural languages that does not carry the mark of uncertainty in its own structure. The border of all lexical units is established on fuzziness. In no language is there a clear dot or line that shows where one lexical unit ends and another begins. In fact, words are related to each other like a sequential series in the infinite dictionary that settles in our brain; they extend by being riveted to each other with grammatical, semantic and sociological bonds. Just like a physical event... Both in parts and consecutively. In this natural language event that is simultaneous and continuous, lexical units are connected to other lexical units with an infinite number of semantic loads. It is thought that considering the language units in the language-word plane with the principles of fuzzy logic will improve the perspective.

